

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَمِنْ يُوقِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أَخْرَجَ كَثِيرًا

حکمت صدراے

شرح و تعلیقہ بر
الشواہد الربوبیہ

جلد چہارم

حجت الاسلام والمسلمین حسن معینی

مجمع علی حکمت اسلامی

سرشناسہ: معلمی، حسن، ۱۳۳۸ھ -

عنوان قرارداد: شواہد الربوبیۃ فی المناہج السلوکیۃ فارسی، شرح

عنوان و پدیدآور: حکمت صدرایی: شرح و تعلیقہ بر الشواہد الربوبیۃ (۴) / حسن معلمی: [بہ سفارش] مجمع عالی حکمت اسلامی

مشخصات نشر: قم: انتشارات حکمت اسلامی، ۱۳۹۳ھ -

مشخصات ظاہری: ج: جدول.

نوشت: انتشارات حکمت اسلامی: ۴، ۵، ۶، ۷، فلسفہ اسلامی: ۱.

شابک: ۱۰۰۰۰۰۰ ریال: ۵ - ۴ - ۹۵۲۳۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸ (ج. ۴)

وضعیت فہرست نویسی: فیبا

یادداشت: ج. ۳ (چاپ اول: ۱۳۹۵) (فیبا).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ اول: ۱۳۹۸) (فیبا).

یادداشت: حکمت

یادداشت: نمایہ

موضوع: صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراہیم، ۹۷۹-۱۰۵۰ق. الشواہد الربوبیۃ فی المناہج السلوکیۃ - نقد و تفسیر

موضوع: فلسفہ اسلامی - متون قدیمی تا قرن ۱۴

موضوع: معاد - متون قدیمی تا قرن ۱۴

موضوع: متون قدیمی تا قرن ۱۴

شناسہ افزودہ: صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراہیم، ۹۷۹-۱۰۵۰ق. الشواہد الربوبیۃ فی المناہج السلوکیۃ، شرح

شناسہ افزودہ: مجمع عالی حکمت اسلامی

ردہ بندی کنگرہ: ۱۳۹۳، ۸، ۶۵، ۱۱۰ BBR

ردہ بندی دیویی: ۱۸۹/۱

حکمت صدرایی (جلد چہارم)

کتاب
شناسنامہ

مؤلف: حسن معلمی
نمایہ سازی: کتابخانہ تخصصی علوم عقلی
ناشر: انتشارات حکمت اسلامی
حروف نگاری و صفحہ آرای: انتشارات حکمت اسلامی
چاپخانہ: زبون سرخ
نوبت چاپ: اول
سال نشر: پاییز ۱۳۹۸
تیراژ: ۱۰۰۰
قیمت: ۱۰۰۰۰۰ ریال

آدرس: قم، خیابان ۱۹ دی، کوچہ ۱۰، کوچہ ۲، مجمع عالی حکمت اسلامی

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۵۷۶۱۰ - نمابر: ۳۷۷۲۱۰۰۴

www.hekmateislami.com
nashr@hekmateislami.com

۱۵	سخن ناشر
۱۷	درس شصت و هفت تا شصت و نه: تجرد نفس انسان
۱۹	مقدمه
۲۱	۱. اثبات قوه عاقله مجرد برای انسان
۲۶	۲. نفس انسان جوهر مجرد و قائم به ذات
۳۰	۳. قوه‌ای مجرد موطن و محل حکمت
۳۲	۴. شواهد اقناعی برای تجرد نفس
۴۱	۵. شواهد نقلی تجرد نفس
۴۷	متن
۶۸	چکیده و مرور
۶۹	پرسش‌های پایانی
۶۹	منابع برای مطالعه بیشتر
۷۰	نکته ضروری: «تجرد نفس»
۸۹	درس هفتاد و هفتاد و یک: حدوث نفس
۹۱	مقدمه
۹۱	۱. مباحث مقدماتی
۹۱	الف) انواع حدوث و قدم
۹۳	ب) اقوال درباره حدوث و قدم نفس
۹۶	ج) موانع پذیرش قول اول (حدوث پیش از بدن) و قول دوم (حدوث همراه بدن در نظر ملاصدرا)
۹۸	د) مشکلات موجود بر سر راه ملاصدرا در ارائه قول سوم (نظریه خاص ملاصدرا: جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء)
۹۹	ه) سیر منطقی بحث حدوث و قدم نفس انسان

۲. جسمانیة الحدوث بودن نفس (دلایل و موانع) ۹۹
۳. دلایل جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء بودن نفس ۱۰۵
۴. اشکال و پاسخ ۱۱۱
۵. حلقه وصل بودن انسان برای عوالم (عالم ماده و عوالم بالا) و نوع متوسط بودن آن (حکمت مشرقی) ۱۱۷
- ۱۱۹
- چکیده و مرور ۱۲۵
- پرسش های پایانی ۱۲۶
- منابع برای مطالعه بیشتر ۱۲۶
- نکته های ضروری ۱۲۷
- نکته اول: سیر منطقی بحث حدوث و قدم نفس انسان ۱۲۷
- نکته دوم: حدوث نفس پیش از بدن (دلایل و موانع) ۱۲۷
- الف) دلایل نظریه تقدم نفس بر بدن ۱۲۹
- نقد و بررسی ۱۳۰
- نقد و بررسی دیگر ۱۳۱
- نقد و بررسی ۱۳۳
- نقد و بررسی ۱۳۵
- نقد و بررسی ۱۳۷
- نقد و بررسی ۱۳۸
- نکته سوم: حدوث نفس (همراه بدن یا در امتداد بدن) ۱۳۸
- نکته چهارم: حدوث و قدم نفس در آیات و روایات ۱۴۴
- درس هفتاد و دو و هفتاد و سه: بقای نفس بعد از مرگ و خلود ۱۴۵
- مقدمه ۱۴۷
۱. بقای نفس بعد از بدن و خلود آن و دلائل آن ۱۴۹
۲. دیدگاه اسکندر افرویدیسی و دلیل آن ۱۵۱
۳. دیدگاه ابن سینا (درباره نفوسی که به مرتبه عقل بالفعل نرسیده اند) ۱۵۲
۴. نظریه نهایی ملاصدرا ۱۵۳
۵. نقل سخنی از ارسطو و بررسی آن ۱۵۵

۱۵۸	متن
۱۶۳	چکیده و مرور
۱۶۳	پرسش‌های پایانی
۱۶۳	منابع برای مطالعه بیشتر
۱۶۴	نکته‌های ضروری
۱۶۴	نکته اول: سیر منطقی بحث بقای نفس و خلود آن
۱۶۴	نکته دوم: بقا و خلود نفس قبل از فلسفه اسلامی و نقد و بررسی آن
۱۶۵	دلایل افلاطون بر خلود و نقد و بررسی
۱۶۷	نقد و بررسی
۱۶۹	نقد و بررسی
۱۷۱	نقد و بررسی
۱۷۳	نقد و بررسی
۱۷۴	نقد و بررسی
۱۷۴	نکته سوم: دیدگاه فارابی، ابن سینا و شیخ اشراق درباره بقا و خلود نفس (دعاوی و دلایل)
۱۷۷	نقد و بررسی
۱۸۰	نکته چهارم: دیدگاه ملاصدرا و حکمت متعالیه (دعاوی و ادله)
۱۸۳	نقد و بررسی
۱۸۳	نکته پنجم: بقا در آیات و روایات
۱۸۴	اشکال

درس هفتاد و چهار و هفتاد و پنج: وحدت و یا کثرت نفس انسان و حرکت جوهری

۱۸۷	نفس
۱۸۹	مقدمه
۱۹۱	۱. وحدت نفس در هر انسان
۱۹۱	۲. وحدت تشکیکی نفس و ظل بودن آن برای وحدت حضرت حق
۱۹۳	۳. بلوغ نفس به مرتبه عقل فعال و دفع شبهات
۱۹۵	۴. درجات نفس انسان از قبل از تولد تا بعد از مرگ
۱۹۶	۵. پاسخ به شبهه‌ای درباره تجرد نفس
۱۹۷	۶. حرکت جوهری نفس انسان

۱۹۸	نکته تکمیلی
۲۰۱	۷. جهات مختلف نفس انسان و اسامی جهات
۲۰۴	متن
۲۱۰	چکیده و مرور
۲۱۰	پرسش‌های پایانی
۲۱۱	منابع برای مطالعه بیشتر
۲۱۲	نکته‌های ضروری
۲۱۲	نکته اول: وحدت یا کثرت نفس
۲۱۴	نکته دوم: حرکت و تکامل نفس و نقد و بررسی دیدگاه‌ها
۲۳۷	نقد و بررسی
۲۳۹	درس هفتاد و نهم و هفتاد و هفت: تناسخ (چیستی، اقسام، نقد و بررسی)
۲۴۱	مقدمه
۲۴۳	۱. اقسام تناسخ و وجوه سه‌گانه آن
۲۴۶	۲. دلایل و شواهد استحاله تناسخ و پاسخ به یک شکل
۲۵۱	۳. دلایل قائلان به تناسخ ملکی (اشراق دهم)
۲۵۲	نقد اول
۲۵۵	نقد دوم (دلیل بطلان نفی تناسخ = دلیل اثبات تناسخ)
۲۵۶	نقد ملاصدرا
۲۵۶	نقد سوم (دلیل دوم بطلان نفی تناسخ = دلیل دوم اثبات تناسخ)
۲۵۷	اشکال و پاسخ
۲۵۷	۴. نقد چهارم (دلیل سوم بر بطلان نفی تناسخ = دلیل سوم اثبات تناسخ)
۲۵۹	۵. امتناع مفارقت نفس از بدن از دیدگاه بعضی از فیلسوفان
۲۶۰	۶. اشاره به نفس فلکی
۲۶۱	اتحاد عقل و نفس و طبیعت در فلک
۲۶۳	متن
۲۷۶	چکیده و مرور
۲۷۶	پرسش‌های پایانی
۲۷۶	منابع جهت مطالعه بیشتر

۲۷۸	نکته ضروری
۲۷۸	تناسخ در فلسفه مشاء، اشراق و حکمت متعالیه و نقد و بررسی آن
۲۷۹	براهین ابن سینا بر استحاله تناسخ
۲۷۹	دلیل اول
۲۸۰	نقد و بررسی
۲۸۱	دلیل دوم
۲۸۲	نقد و بررسی
۲۸۲	تناسخ از منظر شیخ اشراق
۲۸۶	نقد و بررسی
۲۸۶	تناسخ از منظر ملاصدرا
۲۸۷	دلایل ملاصدرا
۲۸۷	دلیل سوم
۲۸۸	نقد و بررسی
۲۸۹	دلیل چهارم
۲۹۱	نقد و بررسی
۲۹۲	دلیل پنجم
۲۹۳	نقد و بررسی
۲۹۳	دلیل ششم
۲۹۳	نقد و بررسی
۲۹۵	درس هفتاد و هشت و هفتاد و نه: اتحاد عقل و عاقل و معقول
۲۹۷	مقدمه
۲۹۸	مباحث مقدماتی
۲۹۸	الف) تحریر محل نزاع
۳۰۲	ب) دیدگاه‌های مختلف (دیدگاه ابن سینا مخالف اتحاد و دیدگاه ملاصدرا موافق اتحاد)
۳۰۸	ج) اشاره به دلایل مطرح درباره اتحاد و ارائه تفصیل بحث در «نکته‌های ضروری»
۳۱۵	د) مبانی لازم برای پرداختن به این بحث
۳۱۶	۱. حرکت نفس از عقل بالقوه به سمت عقل بالفعل
۳۱۸	۲. اثبات اتحاد عقل و عاقل و معقول و پاسخ به اشکال‌ها
۳۲۰	استدلال برای اثبات مدعا
۳۲۴	۳. حکمت مشرقی

۳۲۴	۴. حکمت مشرقی دیگر
۳۲۵	متن
۳۳۳	چکیده و مرور
۳۳۳	پرسش‌های پایانی
۳۳۴	منابع جهت مطالعه بیشتر
۳۳۵	نکته‌های ضروری
۳۳۵	نکته اول: سیر منطقی بحث در اتحاد عقل و عاقل و معقول
۳۳۵	نکته دوم: تحریر محل نزاع
۳۳۹	نکته سوم: دلایل اتحاد و نقد و بررسی آن
۳۴۰	نقد و بررسی
۳۴۵	نقد بر دلیل وسط بعضی از محققین
۳۵۰	نقد و بررسی برهان بالذات
۳۵۳	نکته پنجم: آثار و نتایج بحث اتحاد
۳۵۴	نکته ششم: حل تناقض
۳۵۷	نکته هفتم: نقدهای مطرح بر برهان تصایف و منظر بزرگان
۳۵۷	نقد اول: نقد مرحوم سبزواری
۳۶۰	نقد دوم: نقد علامه طباطبایی
۳۶۳	درس هشتماد: عقل فعال و اتحاد نفس با آن
۳۶۵	مقدمه
۳۶۶	۱. وجود عقل فعال فی نفسه
۳۶۶	۲. ارتباط عقل فعال با نفس آدمی (علت فاعل و غایی بودن عقل فعال برای نفس)
۳۶۷	۳. اشکال و پاسخ (غایت و فاعل بودن عقل فعال برای نفس)
۳۶۸	۴. برهان بر وجود عقل فعال
۳۷۱	متن
۳۷۴	چکیده و مرور
۳۷۴	پرسش‌های پایانی
۳۷۴	منابع جهت مطالعه بیشتر
۳۷۶	نکته ضروری: حقیقت عقل فعال و جایگاه آن در نظام آفرینش از و نقد و بررسی آن

درس هشتاد و یک: نحوه حدوث مراتب کمال آدمی با افاضه عقل فعال و رسیدن نفس به

انسان عقلی و جمع مراتب ۳۸۳

مقدمه ۳۸۵

۱. افاضه مراتب کمالات انسان از سوی عقل فعال ۳۸۶

۲. قوه نزوعیه (شوقیه) و ارتباط آن با قوای ادراکی و ادراکات ۳۸۹

۳. مراتب عقل در انسان ۳۹۰

۴. حقیقتی واحد و بسیط و جامع همه مراتب مادون خود بودن انسان عقلی ۳۹۱

متن ۳۹۴

چکیده و مرور ۴۰۱

پرسش‌های پایانی ۴۰۱

منابع برای مطالعه بیشتر ۴۰۱

نکته‌های ضروری ۴۰۲

درس هشتاد و دو تا هشتاد و چهار: سعادت و شقاوت نفس (تعریف، اقسام، مراتب) ۴۰۵
(اشراق ششم تا دهم)

مقدمه ۴۰۷

مباحث مقدماتی ۴۰۸

الف) تعریف سعادت و شقاوت ۴۰۸

ب) مراتب سعادت و شقاوت ۴۱۰

ج) عوامل سعادت ۴۱۰

د) سعادت حقیقتی ثابت و مطلق ۴۱۰

۱. تعریف و حقیقت سعادت و شقاوت عقلی (اشراق ششم) ۴۱۱

۲. سعادت نفس ناطقه و عوامل تحقق آن ۴۱۳

۳. شقاوت و اقسام و عوامل آن (اشراق هفتم) ۴۱۵

۴. درجات انسان در شقاوت و تمثیل به آینه (اشراق هشتم) ۴۱۷

۵. سعادت و شقاوت نفوس ناقصه از نظر حکما و نقد و بررسی آن از سوی ملاصدرا

(اشراق نهم و دهم) ۴۲۰

متن ۴۲۸

چکیده و مرور ۴۴۱

پرسش‌های پایانی ۴۴۱

منابع برای مطالعه بیشتر	۴۴۱
نکته‌های ضروری	۴۴۲
نکته اول: سیر بحث سعادت و شقاوت نفس انسان	۴۴۲
نکته دوم: دیدگاه حکما درباره سعادت و شقاوت	۴۴۲
نکته سوم: سعادت و شقاوت در قرآن و روایات	۴۸۶
درس هشتاد و پنج و هشتاد و شش: اصول لازم در معاد جسمانی و تبیین آن	۴۸۹
(مشهد چهارم: معاد جسمانی)	
مقدمه	۴۹۱
۱. اصول لازم برای تبیین معاد جسمانی از نظر ملاصدرا	۴۹۶
۲. رابطه اصول یادشده با مدعای ملاصدرا و نحوه تفریع مدعا بر آنها	۵۰۵
۳. تفاوت‌های عالم دنیا و عالم آخرت	۵۰۹
متن	۵۱۳
چکیده و مرور	۵۲۵
پرسش‌های پایانی	۵۲۵
منابع برای مطالعه بیشتر	۵۲۶
نکته‌های ضروری	۵۲۷
نکته اول: معاد جسمانی ضروری آیات و روایات	۵۲۷
نکته دوم: نقد و بررسی نظریه ملاصدرا	۵۲۷
درس هشتاد و هفت تا هشتاد و نه: پاسخ به شبهات معاد و سرّ اختلاف در آن	۵۳۹
(اقوال، پاسخ به شبهه‌های معاد جسمانی و نحوه آن و سرّ اختلاف درباره معاد)	
مقدمه	۵۴۱
۱. اقوال گوناگون در باب معاد	۵۴۲
۲. شبهه‌هایی درباره معاد و پاسخ آنها	۵۴۵
۳. بررسی بعضی از پاسخ‌ها (پاسخ به اشکال تناسخ)	۵۵۷
۴. نقد و بررسی دیدگاه غزالی درباره معاد جسمانی	۵۶۲
۵. امر باقی از اجزای بدن انسان و عذاب و ثواب قبر	۵۶۴
۶. حکمت الهی و بازگشت انسان با تمام قوا و جوارح	۵۶۹

۵۷۳	۷. سر اختلاف مردم در باب معاد
۵۷۷	متن
۶۰۰	چکیده و مرور
۶۰۱	پرسش‌های پایانی
۶۰۱	منابع جهت مطالعه بیشتر
۶۰۲	نکته‌های ضروری
۶۰۲	نکته اول: معاد امر مسلم دین
۶۰۳	نکته دوم: معاد جسمانی
۶۲۵	درس نود: احوال آخرت
	(شاهد دوم از مشاهد چهارم)
۶۲۷	مقدمه
۶۲۷	۱. حقیقت مرگ
۶۲۸	۲. ماهیت و حقیقت قبر و ثواب و عذاب آن
۶۳۵	۳. غیریت عالم آخرت و عالم دنیا
۶۴۰	۴. عذاب قبر به بیان دیگر
۶۴۴	متن
۶۵۶	چکیده و مرور
۶۵۶	پرسش‌های پایانی
۶۵۶	منابع برای مطالعه بیشتر
۶۵۷	نکته‌های ضروری
۶۵۷	نکته اول: تفکیک حقایق مورد قبول در مطالب ملاصدرا و مطالب قابل نقد و تأیید
۶۵۸	نکته دوم: تفاوت دنیا و آخرت در آیات و نتایج و لوازم آن
	نکته سوم: به پایان رسیدن عمر عالم جسمانی به معنای استحاله راهیابی موجوداتی از دنیا به آخرت نیست
۶۶۷	
۶۶۹	درس نود و یک و نود و دو: رستاخیز (روز قیامت و مبعوث شدن انسان)
	و حشر و صراط و نشر کتب و حساب و میزان و نفع صور و قیامت صغرا و کبرا
	(اشراق پنجم تا اشراق دوازدهم)
۶۷۱	مقدمه

۶۷۲	۱. بحث انسان (رستاخیز انسان) (اشراق پنجم)
۶۷۳	۲. حشر و تنوع انسان و انواع حشر (اشراق ششم)
۶۷۷	۳. زمین محشر (اشراق هفتم)
۶۷۹	۴. حقیقت صراط (اشراق هشتم)
۶۸۶	۵. نشر کتب و صحائف (اشراق نهم)
۶۹۴	۶. حساب و میزان (اشراق دهم)
۶۹۶	۷. نفخ صور (اشراق یازدهم)
۷۰۰	۸. قیامت صبری و کبری (اشراق دوازدهم)
۷۰۴	متن
۷۲۷	چکیده و مرور
۷۲۷	پرسش‌های پایانی
۷۲۸	منابع برای مطالعه بیشتر
۷۲۹	نکته‌های ضروری
۷۲۹	نکته اول
۷۲۹	نکته دوم
۷۳۱	نمایه‌ها
۷۳۳	مقدمه
۷۳۵	نمایه آیات
۷۴۵	نمایه اعلام
۷۴۷	نمایه موضوعی
۷۵۳	نمایه کتاب‌ها
۷۵۵	کتابنامه

سخن ناشر

حکمت اسلامی همواره از ظرفیت‌های مناسب و شایسته‌ای برخوردار بوده که علاقه‌مندان بسیاری را به خود معطوف و متوجه کرده است. برای شناسایی و تبیین بهتر توان و ظرفیت‌های فراوان حکمت اسلامی، تنظیم و تنقیح متون فلسفه اسلامی و آثار حکمای بزرگ اسلامی ضرورت دارد و من طلبه که با قلمی روان و روشی جدید متون اصلی مکاتب فلسفه اسلامی به رشته تحریر درآید تا علاقه‌مندان و مخاطبان به راحتی و سهولت بتوانند از این ظرفیت عظیم استفاده و بهره گیرند.

مجمع عالی حکمت اسلامی یکی از برنامه‌های جدی خود را منقح‌سازی و بازنگارش برخی از متون اصلی فلسفه اسلامی، تعریف، که برنامه‌ریزی و اقدامات خاصی را در دست اجرا دارد و انتشارات حکمت اسلامی از آغازین روزهای فعالیت خود، یعنی از زمستان ۱۳۹۲ این موضوع را پیگیری که تاکنون کاری نیز با همین رویکرد منتشر و عرضه نموده است.

اثر پیش‌رو با عنوان **حکمت صدرایی: شرح و تعلیقه بر الشواهد الربوبية (جلد چهارم)** در راستای بررسی دقیق یکی از آثار مهم فلسفی مرحوم صدر المتألهین (ملاصدرا) در قالب پروژه تحقیقاتی از سوی مجمع عالی حکمت اسلامی تعریف و توسط حجت‌الاسلام والمسلمین استاد حسن معلمی و تحت نظارت استاد آیت‌الله غلامرضا فیاضی به پایان

رسید، که انتشارات حکمت اسلامی جهت استفاده علاقه‌مندان و حکمت‌پژوهان به زیور طبع آراست.

لازم می‌دانم از همکاری همه عزیزانی که در آماده‌سازی و نشر این اثر، همت نموده‌اند، به‌ویژه آیت‌الله غلامرضا فیاضی و حجت‌الاسلام والمسلمین استاد حسن معلمی سپاسگزاری نمایم.

همچنین از اعضای محترم شورای کتاب مجمع عالی حکمت اسلامی؛ حجج اسلام والمسلمین آقایان حمید پارسانیا، عزالدین رضائزاد، حسن رمضانی، علی عباسی، نجف لک‌زایی، محمد فنی‌اشکوری و حسن معلمی و نیز از آقایان محمدمتظر جعفری اطهر، حسین محسنی، محمود سوری، بهروز همایی و عباس پریمی که نسبت به پیگیری امور مربوط به انتشارات، صفحه‌آرایی، ویرایش، نمایه‌سازی و بازاریابی کتاب حاضر نقش داشته‌اند، تقدیر و تشکر می‌نماید.

امید است با الطاف خدای متعال و توجّهات خاصه حضرت ولی عصر (عج) انتشارات حکمت اسلامی با نشر آثار علمی فاخر و ارزشمند حکمی، بتواند در راستای گسترش علوم عقلی برخاسته از مبانی اعتقادی اسلامی و حکمای بزرگ ایرانی اسلامی، گام بردارد. بسیار مفتخر خواهیم بود تا از دیدگاه‌های اساتید و علاقه‌مندان به فلسفه اسلامی نیز بهره‌مند شویم. ان شاء الله

محمدباقر خراسانی

مدیر مسئول انتشارات حکمت اسلامی